

Historia Wilna w XVI-XVIII wieku

Niniejszy referat ma na celu zapoznanie z kluczowymi kwestiami dziejów Wilna na przestrzeni XVI - XVIII wieku, więc nie rości sobie prawa do statusu kompendium wiedzy w tej kwestii. Uwaga skupi się w nim głównie na takich aspektach historii Wilna jak jego architektura i kultura, życie umysłowe, kwestie wyznaniowe oraz ważniejsze wydarzenia o charakterze politycznym, głównie wojennym, a także dzieje jednego z ważniejszych źródeł na temat Litwy; Metryki Litewskiej, w kontekście Wilna. Na koniec nastąpi zdawkowe omówienie historii medycyny wileńskiej.

1. Wybrane zagadnienia z dziejów Wilna w XVI wieku

Największy swój okres świetności Wilno w XVI wieku przeżywało za panowania Zygmunta Augusta, o czym świadczy fakt nazywania tego czasu „wiekiem złotym”. Wilno przyjęło wtedy rolę ważnej stolicy Rzeczypospolitej¹. Nie oznacza to jednak, że jedynie w latach 1548-1572 ów miasto rozkwitało; miało to miejsce na przestrzeni całego opisywanego stulecia, choć jednocześnie zdarzały się także klęski, pogrążające je w zniszczeniach i staraniach o jego odbudowanie.

1.1. Demografia

XVI wiek to na Litwie czas, w którym zaczęła rosnąć liczba miast. W połowie tego stulecia na mapie figurowało ich około 220. Najbardziej wyjątkowe spośród wszystkich było Wilno, które w początkach opisywanego wieku liczyło 10 000 mieszkańców².

1.2. Architektura i zabudowanie miasta

W architekturze wileńskiej, przez wiek XVI, dominował gotyk dojrzały, a obok niego zaznaczał swą obecność również styl renesansowy z wpływami włoskimi i północnoeuropejskimi. Jednymi z głównych rzeźb XVI wieku są: nagrobek Olbrachta Gasztołda w katedrze wileńskiej, którego autorem był Giovanni Maria Padovano Mosca,

¹ J. Kłos, *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wilno 1937, s. 18.

² H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 46.

nagrobek biskupa Pawła Olszańskiego, powstały w kręgu wspomnianego artysty umieszczony również w katedrze wileńskiej oraz nagrobek Lwa Sapiehy i dwóch jego małżonek znajdujący się w świątyni św. Michała w Wilnie autorstwa Sebastiana Salego. W dobie renesansu na Litwie pojawiło się oraz rozwinęło malarstwo portretowe, batalistyczne, a swój rozkwit przeżyło malarstwo sakralne³.

W temacie obronności kraju najważniejszym faktem w XVI wieku wydaje się budowa murów obronnych w latach 1503-1522⁴.

Kolejny fakt, o którym warto wspomnieć to fakt, że w XVI wieku w Wilnie istniały dwa zamki: królewski oraz drugi umiejscowiony na górze, u której stóp znajdowała się zbrojownia, umocniony basztami.

Ostatnia kwestia to zabudowanie miasta. Domostwa wileńskie, nawet mimo tego, że po pożarach z lat 1513 i 1557, starano się budować murowane, nie zmieniło „charakteru miasta odwiecznie drewnianego”, gdyż to one wciąż dominowały⁵.

1.3. Renesans wileński

Renesans dotarł na Litwę dzięki Zygmuntowi Staremu i jego żonie, Bonie Sforzy. Ów prąd przyniósł zainteresowanie człowiekiem i jego rozwojem intelektualnym, co przyczyniło się do powstawania placówek umożliwiających i ułatwiających kształcenie⁶.

W latach dwudziestych XVI w. Franciszek Skoryna, przy pomocy burmistrza wileńskiego Jakuba Babiczca, założył pierwszą w Wilnie typografię. Potem zaczęły powstawać na Litwie kolejne, m. in. w Brześciu, Nieświeżu, Ciapinie, Zabłudowie, Zasławiu, Węgrowie i Łoskowie.

W 1574 roku miało miejsce otwarcie pierwszej wileńskiej drukarni Kuźmy i Łukasza Mamoniczów, natomiast kolejna rozpoczęła działalność dwa lata później, z inicjatywy Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła. Jednak nie należała do niego zbyt długo, gdyż w 1585 roku przeszła na własność jezuitów. Pięć lat wcześniej przed utratą przez Radziwiłła drukarni w Wilnie pojawiła się drukarnia ewangelicka, natomiast w roku, przypuszczalnie, 1588 lub 1596, rozpoczęła działalność drukarnia prawosławna bractwa św. Ducha.

Pierwszy utwór, jaki został wydrukowany na Litwie, w roku 1522, to *Małaja podorożnaja kniżica* autorstwa typografa, Franciszka Skoriny. Z kolei pierwszą książkę w języku litewskim, a właściwie w narzeczu żmudzkiem z elementami auksztockimi, latynizmami i

³ H. Wisner, *dz. cyt.*, s. 49.

⁴ J. Kłos, *dz. cyt.*, s. 15

⁵ Tamże, s. 16-17

⁶ A. Rachuba, J. Kiaupiene, Z. Kiaupa, *Historia Litwy. Dwugłós polsko – litewski*, Warszawa 2008, s. 76-77.

slawinizmami, nosiła tytuł: *Catechismusa prasty szadei* (Zwyczajne słowa katechizmu) i została wydana w 1547 roku w Królewcu. Natomiast pierwsza książka wydana jedynie w języku litewskim była katechizmem niemieckiego jezuitę Piotra Canisiusa. Ujrzała światło dzienne około roku 1585, jednak żaden badacz nigdy nie miał okazji spotkać gdziekolwiek tego źródła, co nie pozwala uznać tego katechizmu za pewien druk. Z całą dozą pewności wiadomo jednak, że w roku 1595 wydano drukiem katechizm jezuitę Jakuba Ledesmy napisany w języku łacińskim.

W opisywanym okresie nastąpił również czas prężnego powstawania bibliotek, który zapoczątkowany został już w XIV wieku przez biskupa wileńskiego, Andrzeja Jastrzębca, który w roku 1398 zapisał kapitule wileńskiej zbiór swoich książek. Najstarsza XVI – wieczna biblioteka zawierająca 71 drukowanych i rękopiśmiennych ksiąg, należała do wojewody wileńskiego i kanclerza, Olbrachta Gasztołda i pochodzi z 1510 roku, następnie w 1543 roku utworzono bibliotekę największą w Polsce, liczącą 4000 tomów, królewską Zygmunta Augusta i umieszczono ją na zamku dolnym w Wilnie. Inna placówka zasługująca na wspomnienie to biblioteka kapituły wileńskiej z 1598 roku licząca 130 tomów zbiorów.

W drugiej połowie XVI wieku pojawili się w Wilnie introligatorzy; wcześniej działali ich poprzednicy, tzw. futeralnicy⁷.

Ostatnią ważną kwestią w kontekście rozwoju kształcenia w Wilnie jest sprowadzenie jezuitów do miasta. Miało to miejsce w 1570 roku, z inicjatywy biskupa wileńskiego, Waleriana Protasiewicza Suszkowskiego. Ten krok spowodowany był pokładaniem nadziei w jezuitach na pomoc w walce z reformacją⁸. Jednak w wyniku ich pojawienia się w Wilnie wydarzyło się coś znacznie donioślejszego. W 1569 roku (oficjalnie rok później) powstało w Wilnie kolegium jezuickie, które dekadę później przekształciło się w Akademię Wileńską. O powstanie uczelni w Wilnie walczył już Olbracht Gasztołd, następnie Mikołaj Radziwiłł Czarny, a po otwarciu kolegium biskup wileński Walerian Protasewicz oraz Stefan Batory⁹. Owa Akademia stała się najistotniejszą i najbardziej powszechną placówką kształcenia młodzież litewskiej oraz szerzenia wśród wychowanków wyznania katolickiego¹⁰.

⁷ G. Błaszczuk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492-1569*, Poznań 2002, s. 281-282;

H. Wisner, *dz. cyt.*, s. 49-52.

⁸ J. I. Kraszewski, *Wilno: od początków jego do roku 1750*, t 1, Wilno 1840, s. 282.

⁹ H. Wisner, *dz. cyt.* s. 70.

¹⁰ A. Rachuba, J. Kiaupienė, Z. Kiaupa, *dz. cyt.*, s. 119.

1.4. Metryka Litewska

Cennym źródłem dla badania nad historią Litwy, w tym Wilna, stanowi Metryka Litewska, o której losach w epoce staropolskiej warto teraz krótko wspomnieć.

Metryka Litewska (*Lietovus Metrika*) stanowi zespół ksiąg i wielorakich materiałów archiwalnych powstałych w kancelarii książęcej oraz, od II połowie XVI wieku, kancelarii większej i mniejszej Wielkiego Księstwa Litewskiego¹¹. Zaczęła ona powstawać w XV wieku; wtedy miejsce jej przechowywania była zamek w Trokach, natomiast na początku XVI stulecia przeniesiona została do Wilna. Prawdopodobnie nie przechowywano jej tam w dogodnych warunkach, gdyż stan ksiąg w końcu tego wieku nie dawał nadziei na ich przetrwanie, co popchnęło Lwa Sapiechę do skopiowania wszystkich ksiąg, czego wykonano w 1607 roku, następnie do roku 1621 trwał proces kolacjonowania ksiąg przepisanych z oryginalnymi¹².

1.5. Rys struktury wyznaniowej Litwy i Wilna

Najsilniejszą pozycję w strukturze wyznaniowej XVI-wiecznej Litwy zajmował katolicyzm, nawet pomimo obejmowania przez kościół prawosławny sporego obszaru ziem litewskich. W samym Wilnie, w początkach tego stulecia funkcjonowało 16 cerkwi. Natomiast co do rozwoju katolicyzmu w tym mieście, diecezja wileńska była ośrodkiem najbardziej prężnego rozwoju życia klasztornego. W XVI – wiecznym Wilnie funkcjonowało siedem klasztorów, biorąc pod uwagę terytorium Litwy, najwięcej skupionych w jednej miejscowości¹³.

Natomiast, co się tyczy reformacji, w tym okresie największe wpływy zyskał na Litwie kalwinizm, którego najbardziej znanym wyznawcą był Mikołaj Radziwiłł Czarny. Założył on w Wilnie zbór kalwiński w roku 1556. Kilka lat później, 6 VI 1563 roku Zygmunt August wydał przywilej ogłaszający odrębność prawną Kościoła kalwińskiego, który odtąd począł być nazywany Jednotą Ewangelicko – Reformowaną Wielkiego Księstwa Litewskiego lub Jednotą Litewską. Powstała nawet struktura administracyjna Jednoty a jej najwyższym organem został Synod Prowincjonalny.

Co się tyczy innych wyznań reformowanych; luteranizm znalazł swoich popleczników w miastach, natomiast arianizm w początkach XVII wieku stracił popularność, a w 1658 roku

¹¹ W. Krawczuk, *Metryka Koronna i Metryka Litewska*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, pod red. T. Jurka, Warszawa 2015, s. 206.

¹² I. Sułkowska – Kurasiowa, *Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje*, „Archeion” 1977, t. 65, s. 92.

¹³ A. Rachuba, J. Kiaupiene, Z. Kiaupa, *dz. cyt.*, s. 78-79.

został formalnie zakazany. Inne grupy posiadające odrębny od chrześcijańskiego system wierzeń to Tatarzy, Żydzi i Cyganie. Wilno stało się jednym z największych rejonów osadniczych dla pierwszych z nich, Tatarów. Posiadali oni na Litwie wolność religijną, a także cieszyli się przychylnością władców.

Istotnym wydarzeniem, o którym należy wspomnieć w kontekście struktury wyznaniowej to unia kościoła katolickiego z prawosławnym, zawarta w Brześciu Litewskim w roku 1596, tzw. unia brzeska. Litwa nie dążyła do jej zawarcia tak chętnie jak Rzeczpospolita, więc stała się ona przyczyną dalekosiężnych sporów między przedstawicielami obu wyznań¹⁴.

1.6. Katastrofy naturalne

Jednymi z najpowszechniejszych katastrof naturalnych nękających Wilno w XVI wieku były pożary. Trawiły one miasto, m. in. w latach: 1530, 1542. Zygmunt August postanowił zapobiec tego typu katastrofom i darował miastu sto sikawek, co przyniosło znamienity skutek, gdyż za jego rządów Wilna nie spustoszył pożar¹⁵. Niestety, w późniejszym czasie miasto nie uchowało się od kolejnych pożarów. O niektórych z nich będzie mowa w dalszej części referatu.

1.7. Unia lubelska

Zagadnieniem, które wymaga poruszenia przy omawianiu historii Wilna jest wydarzenie niezwykle istotne w kontekście całego państwa, mianowicie unia lubelska.

Zacząć należy od wspomnienia, że rozszerzenie unii personalnej między Polską a Litwą zawartej w Krewie w 1385 roku planowano już kilka dekad przed ostatecznym tego dokonaniem. Snuto w tym kontekście dwie koncepcje: federacyjną litewską i inkorporacyjną Polską. Litwini chcieli jedynie unii personalnej wzmocnionej sojuszem wojskowym. W latach 1563-1564 odbył się sejm warszawski, o który szczególnie zabiegali członkowie ruchu egzekucyjnego, upatrując w unii krewskiej zapisu zakładającego włączenie ziem litewskich do Korony. To spotkanie przyniosło fiasko w kwestii ustalenia wspólnego stanowiska. Jednak Zygmunt August nie ustawał w dążeniach o pogłębienie więzów z Litwą.

W związku z powyższym, 10 stycznia 1569 roku rozpoczął się wspólny sejm lubelski, wcześniej obradował koronny w Lublinie a litewski przy granicy Wołynia. Sejm litewski i polski obradowali na nim osobno. Senatowi litewscy upatrywali w unii zagrożenie suwerenności dla ich państwa, więc w nocy, z 28 lutego na 1 marca opuścili obrad, po czym

¹⁴ A. Rachuba, J. Kiaupiene, Z. Kiaupa, *dz. cyt.*, s. 81-82, 97; H. Wisner, *dz. cyt.*, s. 47-48.

¹⁵ J. I. Kraszewski, *Wilno: od początków jego do roku 1750*, t 1, Wilno 1840, s. 218, 236.

król ogłosił przyłączenie do Korony Podlasia, Wołynia, województwa kijowskiego i braclawskiego. Ów czyn nie wywołał większego sprzeciwu w Polsce czy na Litwie, a nawet przydał entuzjazmu Podlasiu. Po tym wydarzeniu Litwini wrócili na obrady, które zostały dokończone¹⁶. W kontekście Wilna warto wspomnieć, że na sejm lubelski z tego miasta jego burmistrze, Fronc Durnik i Fiedor Jackwoicz oraz Hieronim Opachowski, pisarz wileński¹⁷.

Ostatecznie, po burzliwych obradach, 1 VII 1569 roku, została zawarta między Polską a Litwą unia realna. Oba państwa zgodziły się odtąd być za zawsze jak „jedno nierozdzielne i nieróżne ciało”, nazwane Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Na czele tego państwa miał stać król z woli Polaków i Litwinów, koronowany zawsze w Krakowie, obejmujący jednocześnie tytuł władcy polskiego, litewskiego oraz ruskiego, pruskiego, mazowieckiego, żmudzkiego, kijowskiego, wołyńskiego, podlaskiego i inflanckiego. Król podczas koronacji miał poprzysięgać prawo zarówno Polski jak i Litwy. Natomiast najwyższym ciałem ustawodawczym został sejm koronny, zwoływany w Polsce. Akt unii nie naruszał urzędów litewskich, jej praw, systemu administracyjnego, skarbu czy wojska. Natomiast wspólnymi uczynione zostały polityka zagraniczna, moneta, system celny. Zlikwidowany również obostrzenia prawne do nabywania przez Polaków dóbr na Litwie oraz przez Litwinów w Polsce. Poza tym, litewscy magnaci przeforsowali zapis stanowiący o zakazie dokonywania egzekucji dóbr na Litwie, co nie wprawiło w zachwyt polskich egzekucjonistów, jednak ostatecznie przystali na taką zasadę¹⁸.

Unia była zbudowana na silniejszych więzach niż krewska, gdyż stanowiła efekt dwuwiekowych przygotowań do niej oraz wypracowania między Polakami a Litwinami moralnych więzów¹⁹.

We współczesnej historiografii litewskiej najczęściej można spotkać się z opinią, że unia została Litwinom przez Polaków narzucona, co zupełnie nie odpowiada nastrojom Litwinów z czasów zawierania unii, która wydawała im się wtedy lekiem na wszelkie wadliwości w funkcjonowaniu ich państwa. Poza tym, ocenia się, że gdyby Litwa nie zdecydowała się na stworzenie Rzeczpospolitej Obojga Narodów, zniknęłaby z mapy jeszcze w XVI albo I połowie XVII stulecia, na skutek niemożności odparcia najazdów militarnych na jej tereny, głównie moskiewskich²⁰.

¹⁶ G. Blaszczyk, *dz. cyt.*, s. 146; Lolo R., *Sejm lubelski czyli przysięga we łzach i radości*, „Polityka. Pomocnik historyczny” 2011, nr 4, s. 16-18.

¹⁷ J. I. Kraszewski, *dz. cyt.*, s. 281.

¹⁸ A. Rachuba, J. Kiaupiene, Z. Kiaupa, *dz. cyt.*, s. 87-88.

¹⁹ J. I. Kraszewski, *dz. cyt.*, s. 281.

²⁰ A. Rachuba, J. Kiaupiene, Z. Kiaupa, *dz. cyt.*, s. 89-90.

2. Wybrane zagadnienia z dziejów Wilna w XVII wieku

Wilno w XVII wieku, przed najazdem moskiewskim roku 1655, opisywane było jako miasto urzekające, m.in. dzięki bogactwie świątyń, uczelni wyższych, budowli świeckich, takich jak zamki wielkksiążęce, pałace senatorów czy domostwa mieszczan, a także szpitali. Chwalono również rozwój handlu oraz otwartość miasta na cudzoziemców²¹.

2.1. Demografia

Wilno, do czasu najazdu moskiewskiego z 1655 roku, było niezwykle zaludnionym miastem, gdyż, przypuszczalnie, w połowie XVII stulecia, liczba mieszkańców oscylowała w granicach 14000 mieszkańców²².

2.2. Pożar miasta - 1610 r.

1 VII 1610 roku²³ miał miejsce największy pożar Wilna XVII wieku. Wybuchł gwałtownie i pochłonął niemal całe miasto, nie oszczędzając zamku królewskiego, w którym wtenczas przebywała królowa Konstancja z małym Janem Kazimierzem. Według danych statystycznych, w czasie tej katastrofy spłonęło 4700 domostw, 10 kościołów i zamek. Pożar doprowadził również do innych klęski, w postaci epidemii chorób, głodu i nędzy. Jednak miasto podniosło się z tej straty, odbudowując zamek i kościoły, a nawet zyskało nowe budowle, w postaci kaplicy św. Kazimierza w katedrze wileńskiej, kościoła św. Teresy²⁴.

2.3. Architektura i system obronny miasta

W architekturze XVII wieku wyróżnia się styl zwany barokiem wileńskim, którego najświetniejszymi budowlami był kościół św. Mikołaja oraz kolegium jezuickie, które powstały dzięki Mikołajowi Krzysztofowi Radziwiłłowi „Sierotce”. Z tego okresu pochodzi również kościół św. Kazimierza, kaplica św. Kazimierza w katedrze wileńskiej oraz kościół św. Piotra i Pawła.

W tym wieku swe pałace budowali członkowie wielkich rodów litewskich. W Wilnie w XVII wieku wybudowano pałace Sapiechów oraz Słuszków. Wśród obrazów należących do zbiorów magnatów należy zbiór malowideł batalistycznych, o którym czerpiemy wiedzę z inwentarza pałacu Janusza Radziwiłła²⁵.

²¹ M. Łowmiańska, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, Wilno 1929, s. 13-16.

²² Tamże, s. 77.

²³ J. I. Kraszewski, *dz. cyt.*, s. 342

²⁴ J. Kłos, *dz. cyt.*, s. 21-22.

²⁵ H. Wisner, *dz. cyt.*, s. 69.

Co się zaś tyczy obronności Wilna, warto wspomnieć, że w roku 1648 powstał plan Getkanta, ukazujący wszystkie ówczesne fortyfikacje miasta. Wymienił tam wszystkie 9 bram, furty oraz baszty. Ocenia się, że ten system, w porównaniu choćby z fortyfikacjami krakowskimi, prezentował się ubogo, choćby z powodu posiadania tylko jednej linii murów, raczej niezbyt chlubnej wysokości i grubości. Nie pozwalał na zastosowanie dobrej taktyki w czasie wojny. Z 9 bram jedynie 6 służyła do obrony: najpierw Rudniacka, Wilejska i Subacza, następnie Trocka, Ostra i Spaska. Poza tym, fortyfikacje miasta w XVII wieku, po okresie dbałości o nie w stuleciu poprzednim, zaczęły podupadać, z powodu niedostatecznego ich utrzymywania. Naprawiane były tylko doraźne, w obliczu konfliktu zbrojnego. Również zamki, z tego samego powodu, małego nakładu finansowego kładzionego pod renowacje, straciły funkcje obronne. W prawdzie w lecie 1648 roku podjęto się prac naprawczych i uzupełniających fortyfikacje, jednak zostały zaniechane po kilku miesiącach²⁶.

2.4. Akademia Wileńska i inne placówki edukacyjne

Warto teraz wrócić do kwestii Akademii Wileńskiej, poruszonej w poprzednim rozdziale, której liczba członków w 1627 roku wynosiła 700, a przed 1655 rokiem parę tysięcy²⁷.

Wśród profesorów tam wykładających znalazły się wybitne jednostki, posiadające ogromną wiedzę, tj. Zygmunt Lauksmin, Konstanty Szyrwid i Wojciech Wijuk Kojalowicz oraz tacy obdarzeni zdolnością myślenia przyszłościowego i głębokiego patrzenia na naukę jak Jan Chądzyński, Aron Olizarowski czy Marcin Śmiglecki. Akademia nie zamykała się na uczniów, wśród których byli jedynie chłopcy, pochodzących z niższych warstw społecznych niż szlachecka, a także otwierali się na wyznawców innych wyznań niż katolickie. Z tych powodów działalność Akademii Wileńskiej w XVII wieku na sejmikach litewskich była oceniana negatywnie. Co jeszcze warto zaznaczyć, z racji sporego znaczenia prawosławia dla Kościoła litewskiego uczniowie z Rusi otrzymywali więcej uwagi od Akademii; dawała im ona dodatkowe udogodnienia, jak chociażby pozwolenie na naukę czytania i pisanie w języku ojczystym, którego to przywileju nie posiadali wychowankowie pochodzący z innych niż Ruś krajów. Językiem dominującym Akademii był łaciński, a zaraz po nim polski.

Akademia i kolegia była również miejscem, w którym odbywały się spektakle teatralne. W latach 1570-1783 wystawiono 263 sztuki, przeważnie w języku łaciński, niekiedy w polskim, sporadycznie po grecku. W XVII wieku szczególnie miejsce zajmowały spektakle o tematyce patriotycznej, sławiące zwycięstwa wojsk litewsko-polskich pod Kircholmem, uczczone w

²⁶ M. Łowmiańska, *dz. cyt.*, s. 33.

²⁷ Tamże, s. 97-98.

roku tryumfu, 1605, także wygraną pod Chocimiem, przypominaną w roku 1670 czy odsiecz wiedeńską, której uwagę poświęcono w latach 1683 i 1684. Wystawiane sztuki poświęcano również słynnym postaciom, jak Jan Karol Chodkiewicz czy Olgierd lub Skirgiełło, a także sławiono stołeczne miasto Wilno.

Na uwagę zasługuje również dorobek drukarni Akademii Wileńskiej. W XVII wieku wydała ona 889 tytułów, co było ogromnym postępem w stosunku do poprzedniego stulecia, w którym wydrukowano 130 dzieł²⁸.

Rzecz jasna, Akademia Wileńska nie była jedynym ośrodkiem kształcenia w XVII – wiecznym Wilnie. Funkcjonowały tam szkoły niższe: katedralna (zamkowa), farska, przy kościele św. Jana, bracka (unicka), przy cerkwi św. Trójcy. Poza tym, utrzymywana na wyższym od poprzednich poziomie, szkoła bractwa stauropigialnego przy cerkwi św. Ducha, natomiast do roku 1640 funkcjonowała szkoła kalwińska²⁹.

Co również warte uwagi, w Wilnie miał w nim powstać również uniwersytet prawosławny, o który zabiegał patriarcha konstantynopolitański, Cyryl Lukaris, jednak ze względu na słabe zaplecze intelektualne, względy prawne oraz finansowe, nie stało się możliwym do zrealizowania³⁰.

2.5. Metryka Litewska

W XVII wieku wspomnianą już Metryka Litewska uległa sporym zniszczeniom. Najpierw, w roku 1649, w czasie bitwy pod Zborowem, aktualne składki Metryki zagarnęli Tatarzy, a następnej grabieży dokonali Szwedzi, wywożąc z Rzeczypospolitej zarówno Metrykę Litewską jak i Koronną. Potem udało się je odzyskać, jednak nie wiadomo, czy w całości. Kolejnym fatalnym w skutkach wydarzeniem, zresztą nie tylko dla Metryki Litewskiej, było zdobycie Wilna przez wojska rosyjskie w 1655 roku. Część ksiąg przypadła wtedy bezpowrotnie³¹.

2.6. Okupacja moskiewska (1655-1661)

Wilno w 1655 roku zostało zdobyte przez wojska moskiewskie dowodzone przez księcia Chowańskiego przy współudziale wojsk kozaków dowodzonych przez Zołotareńkę. W tym samym na Rzeczypospolitą napadli Szwedzi. Napastnicy doszczętnie wyludnili i zniszczyli miasto. Dokonali rzezi mieszkańców Wilna, rabunków na tych, którzy cudem uchwali się

²⁸ H. Wisner, *dz. cyt.*, s. 71.

²⁹ M. Łowmiańska, *dz. cyt.*, s. 98-99.

³⁰ H. Wisner, *dz. cyt.*, s. 73.

³¹ I. Sułkowska – Kurasiowa, *dz. cyt.*, s. 92.

przy życiu, a także pozwolili, by pożar trawił miasto przez 17 dni. W dodatku głód i zaraza szalały przez cały okres okupacji³². W związku z tym nie dziwi, że okres lat 1655-1661 zakończył czas rozkwitu gospodarczego Wilna. Poza wymienionymi konsekwencjami tego najazdu, doprowadził on miasto do ruiny ekonomicznej, spowodowanej zarówno wydatkami na prowadzoną wojnę jak i gospodarką zaprowadzoną przez Moskwę. Po tym tragicznym okresie trudno było miastu powrócić do stanu dawnej świetności, także z powodu ogólnego pogorszenia gospodarki Rzeczypospolitej³³.

2.7. Stosunki wyznaniowe

Zacznijmy od przytoczenia pewnych danych statystycznych. W II połowie XVII ludność zamieszkująca Wilno była w sporej części katolicka. Na kolejnym miejscu, pod względem liczebności, plasowali się unicy, następnie prawosławni, pod koniec Żydzi, których liczba liczyła tysiąc kilkuset, a na ostatni miejscu znaleźli się muzułmanie, w liczbie paru lub kilku setek. Poza tym, warto dodać, że katolicka ludność zamieszkująca Wilno była na ogół, w kwestii językowo – kulturalnej, polska, w niewielkim stopniu niemiecka lub litewska. Nawet wśród unitów, dyzunitów, protestantów czy prawosławnych przeważali Polacy³⁴.

W Wilnie, jeśli chodzi o stosunki wyznaniowe, panowało równouprawnienie między wyznawcami religii katolickiej oraz prawosławnej. W urzędach municypalnych i cechach przedstawiciele obu tych wyznań zajmowali równą ilość miejsc. Jednak w XVII wieku odnotowuje się popadanie w ruinę wyznania Rusinów na rzecz katolickiego. Świadczy o tym choćby popadanie w ruinę cerkwi (wcześniej prawosławnych, od 1569 roku unickich) z 14, z początków XVI wieku, przetrwało 9. Natomiast przybywa kościołów i klasztorów katolickich. Do trzynastu z końca XVI wieku przybyło w I połowie XVII wieku dziesięć. Poza wymienionymi istniała w Wilnie tylko jednak cerkiew prawosławna, św. Ducha z bractwem, a także dwa zbory ewangelicko – luterzańskie i jeden kalwiński. W mieście funkcjonowali również Żydzi. Jeśli chodzi o liczebność przedstawicieli poszczególnych wyznań, nie można o niej nic powiedzieć na podstawie materiałów źródłowych z powodu ich braku, jednak przypuszczać można, że liczenie dominowali katolicy, natomiast dysydenci (dyzunicy i protestanci) stanowili niewielki procent wśród mieszkańców Wilna, jednak przypuszczalnie mniejszy od odsetka Żydów³⁵.

³² J. Kłós, *dz. cyt.*, s. 22.

³³ M. Łowmiańska, *dz. cyt.*, s. 3.

³⁴ Tamże, s. 91.

³⁵ M. Łowmiańska, *dz. cyt.*, s. 78-84.

W kontekście zagadnienia stosunków wyznaniowych, istotnym wydaje się wspomnienie o konflikcie króla Władysława IV Wazy z Krzysztofem Radziwiłłem. Król początkowo miał pojąć za żonę protestantkę, Elżbietę Witelsbachównę, ale ostatecznie poślubił katoliczkę, Cecylię Renatę Habsburżankę. Obóz katolicki, skupiony na Litwie wokół Sapiechów i Tryzanów, w 1640 roku doprowadził do usunięcia zboru ewangelicko-reformowanego kalwinów z Wilna, co wywołało w Krzysztofie Radziwiłłe tak silne emocje, że niedługo potem, w dużym stopniu z ich powodu, zmarł³⁶.

Inna głośna sprawa, o której warto wspomnieć w kontekście zagadnień wyznaniowych, została podniesiona w latach 80. XVII wieku. Szczególnie było o niej słyhać w Wilnie i Warszawie; mowa o sprawie Łyszczyńskiego, najpierw ucznia szkół jezuickich, potem ateisty, ostatecznie spalonego na stosie w 1789 roku³⁷.

Natomiast co do sporów wyznaniowych, odznaczały się te toczone między unitami i dyzunitami, rozpoczęte w 1607 roku³⁸. Poza tym, trwały konflikty między jezuitami a innowiercami, przejawiające się w sporach między młodzieżą szkół ewangelickich i Akademii³⁹. Również Żydzi nie zawsze chętnie byli przyjmowali przez chrześcijan, o czym świadczy choćby fakt, że w 1653 r. wydano rozporządzenie zakazujące Żydom na Litwie i w Wilnie, pod karą 10 000 talerów, mieć wśród sług chrześcijan⁴⁰.

3. Zarys dziejów Wilna w XVIII wieku

XVIII wiek to dla Wilna czas trudny, pełen wojen, zniszczeń i epidemii. Jedynie okres panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, do czasu rozbiorów, dał Wilnu czas na podniesienie się z ruiny.

3.1. Klęski wojenne i naturalne

Już na początku wieku XVIII Wilno padło ofiarą licznych napaści ze strony Szwecji (1702 r.), Moskwy i Saksonii (1705 r.). Następnie w 1706 roku wybuchł pożar, którego główną ofiarą padł ratusz wraz z dokumentami tam przechowywanymi. Potem nastąpił głód i epidemie. Przypuszcza się, że te wydarzenia ukróciły życie 35 000 ludności Wilna. Kolejny pożar miał miejsce w 1715 roku. Jednak mieszkańcy nie poddali się i dość szybko po

³⁶ A. Rachuba, J. Kiaupiene, Z. Kiaupa, *dz. cyt.*, s. 99-100.

³⁷ J. I. Kraszewski, *Wilno: od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno 1840, s. 64.

³⁸ Tenże, *Wilno...*, t. 1, s. 338-342.

³⁹ Tamże, s. 343-346.

⁴⁰ Tenże, *Wilno...*, t. 2, s. 39.

uporaniu się ze wszystkimi wyżej wspomnianymi klęskami przystąpili do odbudowy miasta. Niestety, w 1733 roku Moskwa znów najechała na ich ziemie, a potem w latach 1737, 1748 i 1749 nastąpiła fala kolejnych pożarów; w tym z 1737 roku spaliło się trzy czwarte miasta, a w czasie kolejnych niemal całe Wilno. Dopiero czasy Stanisława Augusta Poniatowskiego przyniosły miastu wytchnienie. W tym czasie rozwinął się handel, przemysł, a mieszczanie mieli okazję się wzbogacić budując na gruzach miasta nowe kamienice. W tym czasie podjęto również budowę kościołów na szeroko zakrojoną skalę⁴¹.

3.2. Życie umysłowe

Akademia Wileńska w XVIII wieku uległa rutynie, co było częścią ogólnego ówczesnego prądu dającego się dostrzec na uniwersytetach Europy. Nawet mimo kasaty zakonu jezuitów w 1773 roku akademia nie zaprzestała swej działalności. W początkach lat 80. XVIII stulecia została ona przekształcona w Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jezuiti rozpoczęli wydawanie w 1759 roku tygodnika pt. *Kurier Litewski*, pierwszego czasopisma w historii Wilna. W latach 1762-1789 owa gazeta wychodziła pod nazwą *Gazeta Wileńska*⁴². Ważną kwestią jest również utworzenie w roku 1773 Komisji Edukacji Narodowej, którą kierowanie powierzono biskupowi wileńskiemu, Ignacemu Massalskiemu, a Akademia Wileńska stanęła na czele prowincji litewskiej tejże komisji⁴³. Natomiast w czasie prac nad Konstytucją 3 maja Wilno odgrywało niebagatelną rolę, o czym świadczy choćby udział w tworzeniu jej treści burmistrza wileńskiego, Piotra Dubińskiego.

Inną ważną kwestią w tym temacie jest fakt powstania w latach 1753-1767 obserwatorium astronomicznego, dzięki staraniom ks. Tomasza Żebrowskiego oraz fundacji ks. Elżbiety z Ogińskich Puzyniny. Zostało ono przebudowane w latach 1782-1788 z inicjatywy słynnego wileńskiego astronoma, ks. Marcina Poczobutta.

Poza tym, od roku 1776 zaczęły się na Wilnie szerzyć loże wolnomularskie⁴⁴.

3.2.1. Spory jezuitów z pijarami

Pozostając w zagadnieniu kwestii życia umysłowego, warto wspomnieć o sporach toczonych w omawianym okresie między jezuitami a pijarami.

⁴¹ J. Kłos, *dz. cyt.*, s. 25-26.

⁴² Tamże, s. 26-27.

⁴³ H. Wisner, *dz. cyt.*, 79.

⁴⁴ J. Kłos, *dz. cyt.*, s. 26-27.

Na początku XVIII stulecia przybyli do Wilna pijarzy, którzy w 1722 roku utworzyli swoją fundację, pod opieką biskupa i kapituły wileńskiej, a od roku 1725 zaczęli starania o założenie w mieście swojej szkoły. Z racji tego, że stanowiłaby ona konkurencję dla Akademii jezuitów zaczęli oni ostro wobec zamiaru pijarów protestować i zabiegać o protekcję dla swojej sprawy u opiekuna swego zakonu, Ludwika Pocięja, pełniącego funkcje wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego oraz namawiali szlachtę wileńską, by na sejmie grodzieńskim protestowali przeciw działalności pijarskiej w Wilnie. Wszystkie te zabiegi okazały się daremne wobec przywileju, jaki pijarzy uzyskali od króla Augusta II, 16 II 1726 roku, na założenie szkoły i fundacji. Jezuitów jednak nie poddawali się w zabiegach o zamknięcie przez pijarów swych placówek w Wilnie i 19 XI 1726 roku, uzyskali od Augusta II potwierdzenie wszystkich przywilejów, jakie zostały nadane Akademii Wileńskiej, zrównując ją tym samym w prawach i prerogatywach z Akademią Krakowską w kwestii wyłączności na nauczanie. Wobec tego pijarzy udali się po pomoc do samego papieża, co przyniosło im upoważnienie do prowadzenia jedyne szkół niższych. To nie zadowalało jezuitów, którzy chcieli całkowitego zaprzestania działalności pijarów, więc udali się do władcy powtórnie i skłonili go do zamknięcia fundacji i szkoły pijarskiej w Wilnie. Pijarzy wobec tego udali się do papieża, który stanął po ich stronie w tym konflikcie, upoważniając tym razem do otwarcia szkoły niższej jak i wyższej, a nawet pozwolił na wkładanie w nich filozofii i teologii. Ostatecznie jednak, po zaciekłych i podstępnych knowaniach jezuitów działalność fundacyjna i edukacyjna pijarów została zakończona. Ugoda między stronami zawarta została 8 IX 1753 roku⁴⁵.

3.3. Metryka Litewska

Co do dziejów Metryki Litewskiej w XVIII wieku, po grabieżach XVII wieku powróciła do Warszawy i była przechowywana tam aż do roku 1794, gdy z rozkazu Repnina przetransportowano je do Petersburga. W drodze do Rosji znalazły się na moment także w Wilnie, gdyż otrzymano informacje, że ukryto tam części Metryki⁴⁶.

3.4. Style architektoniczne

XVIII wiek to Europie czas przejścia sztuki od bogatego stylu barokowego do subtelniejszego, najpierw późnego baroku, potem skryzalizowanego w II połowie XVIII

⁴⁵ M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska: próba jej historii: od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862, s. 186-196.

⁴⁶ I. Sułkowska – Kurasiowa, *dz. cyt.*, s. 93.

wieku, stylu rokoko. Spowodowane to było głównie ogromnymi stratami poniesionymi w czasie wojen XVII wieku, toczących się w Europie. Wyrazem tych nowych prądów w Wilnie są kościoły: św. Katarzyny, Misjonarzy, św. Rafała, św. Filipa i Jakuba, św. Ducha (Dominikański), Augustynianów, Serca Jezusowego oraz Pana Jezusa, a także brama do klasztoru Bazyliańców⁴⁷.

3.5. Droga do utraty niepodległości

W roku 1792 wojna polsko – rosyjska doprowadziła do okupacji Wilna, jak i całej Litwy, przez Rosjan, którzy zaprowadzili na tym obszarze rządy wojskowe. Dwa lata później, dokładnie na Wielkanoc, 23 IV 1794 roku, po otrzymaniu informacji o powstaniu kościuszkowskim, wybuchło w Wilnie powstanie, którym dowodził pułk. Jakub Jasiński, co najważniejsze, zakończone zwycięstwem. W związku z tym cała załoga, poza artylerią bombardującą Wilno z Pohulanki, okupantów stała się niewolnikami zwycięzców. 24 IV 1794 roku⁴⁸ spisano *Akt powstania*, zawierający hasło powrotu Wilna w granice Rzeczypospolitej. Jednak ostatecznie Rosjanom udało się odbić miasto, dokładnie 12 VIII 1794 roku. Natomiast 3 XII 1794 roku, jeszcze przed zawarciem układów rozbiorowych z 1795 roku, mieszkańcy całej Litwy przysięgli wierność władczyni Rosji, Katarzynie II⁴⁹.

Trzeci rozbiór Rzeczypospolitej (1795 r.) przypieczętowało znalezienie się Wilna w granicach Rosji. Po roku 1795 zmienił się nie tylko ustrój polityczny Wilna, które stało się odtąd miastem gubernaryjnym, na czele z nieograniczonym w swej władzy wojennym gubernaryjnym, ale spowodowało również spore zniszczenia zabytków miasta, zwłaszcza obiektów świadczących o jego „królewskim majestacie”. Mowa tutaj o zamku górnym i dolnym, murach miejskich i ich bramach, za wyjątkiem Ostrej Bramy. Pałace magnatów zaś przerobiono na więzienia i szpitale wojskowe, a klasztory na koszary⁵⁰.

4. Wybrane zagadnienia z historii medycyny wileńskiej XVI – XVIII wieku

Na koniec referatu pozostawiłam zwięzły opis wybranych zagadnień dotyczących medycyny wileńskiej czasów nowożytnych. Jego przygotowanie wynikało z moich osobistych zainteresowań historią medycyny oraz uznaniem tego tematu za słuszną uwagę.

⁴⁷ J. Kłos, *dz. cyt.*, s. 79-80.

⁴⁸ Tamże, s. 28.

⁴⁹ H. Wisner, *dz. cyt.*, s. 64.

⁵⁰ J. Kłos, *dz. cyt.*, s. 28.

4.1. Wybrane zagadnienia z historii medycyny wileńskiej w XVI wieku

Morowe powietrze, czyli epidemie, często dręczyło Wilno, nie tylko na przestrzeni XVI wieku, ale przez cały okres nowożytny. Powodów było wiele, między innymi wojny, głód, niedostateczna higiena czy roznoszenie się zarazy spowodowanej przybyciem do miasta kogoś „zapowietrzonego”, czyli zarażonego. Zdaje się pierwszym ważniejszym nowożytnym rozporządzeniem, w kwestii walki z morowym powietrzem, jak ówczasie nazywano epidemie, przyjęte zostało za rządów Zygmunta Starego z inicjatywy Bony Sforzy. Mianowicie, po pierwsze nakazano każdemu, w przypadku epidemii, sporządzić testament. Wszystkie bramy miasta, prócz jednej, otwartej, zamykano i strzeżono, by nikt podejrzany o przebywanie w „zapowietrzonym miejscu” nie wszedł do miasta. Dla bezpieczeństwa nabijano drzwi żelaznymi gwoździami a klucze zostawiano o dyspozycji Rady Miasta⁵¹.

Kolejna kwestia dotyczyć będzie higieny w XVI – wiecznym Wilnie.

W owym stuleciu łaźnie były miejscem regularnego, najczęściej sobotniego, schodzenia się do nich przedstawiciele wszystkich warstw społecznych, choć zwyczaj ten, żywy w średniowieczu, na przestrzeni czasów nowożytnych zaczął zanikać. W czasach Zygmunta Starego dano Wilnu zgodę na posiadanie swoich łaźni, ale nie dano miastu monopolu w tej kwestii, gdyż, jeszcze od czasów Władysława Jagiełły i Witolda Kiejstutowicza, którzy często korzystali z łaźni, pozostały one publiczne. Znajdowały się one w wielu szeroko dostępnych miejscach, w tym w każdym klasztorze i szpitalu oraz przy Zamku Królewskim⁵².

Inna kwestia, o której trzeba wspomnieć to szpitalnictwo. Za Zygmunta Starego zaczęły w Wilnie powstawać pierwsze szpitale⁵³. Szpital św. Magdaleny oraz św. Ducha (później zwany św. Trójcy) były jednymi z najsłynniejszych tego typu placówek wileńskich XVI wieku. Ten pierwszy założony został przez doktora medycyny i sztuk wyzwolonych, Marcina z Dusznik, pełniącego również funkcje kanonika wileńskiego i był prawdopodobnie pierwszym szpitalem dla ubogich w Wilnie. Wszystkie swoje pieniądze Marcin z Dusznik przeznaczył na ów placówkę. Natomiast drugi wybudowano z rozkazu Zygmunta Starego⁵⁴.

Ostatnie zagadnienie to aptekarstwo. Około roku 1510 król Zygmunt Stary nabył plac Zawiszyńskiego w celu założenia na nim apteki. Inny ślad apteki XVI-wiecznej pochodzi z roku 1555. Wśród lekarzy na kartach historii zapisali się wspomniany Marcin z Dusznik,

⁵¹ J. I. Kraszewski, *Wilno...*, t 1, s. 227.

⁵² I. J. Kraszewski, *Wilno...*, t.1, s. 229.

⁵³ J. Kłos, *dz. cyt.*, s. 14.

⁵⁴ J. I. Kraszewski, *Wilno...*, t 1, s. 214, 223, 229.

następnie Semerman Doktor Naworny Wojewody Wileńskiego. Jak więc widać, Wilno w XVI wieku nie było bogate w zaplecze lekarskie i aptekarskie, o czym świadczy choćby list Zygmunta Augusta, w którym wspominał, że jego Barbara czułaby się lepiej, gdyby w Wilnie mogła znaleźć apteki i lekarzy⁵⁵.

4.2. Wybrane zagadnienia z historii medycyny wileńskiej w XVII wieku

Morowe powietrze w XVII wieku, tak jak w poprzednim, dawało się we znaki Wileńczykom. Pierwsza zaraza miała miejsce już w 1602 roku i trwała przez rok, co uznaje się za krótki okres. Nie przyniósł ona także zbyt wielu strat⁵⁶, w porównaniu z niektórymi kolejnymi, mającymi miejsce dość często na przestrzeni XVII stulecia⁵⁷.

W kwestii innych zagadnień, wspomnieć można o aptekarstwie wileńskim. Na jego temat dowiadujemy się jedynie, z Akt miejskich, że w tym stuleciu trzeba było sześciu lat i terminowania na naukę aptekarstwa⁵⁸.

4.3. Wybrane zagadnienia z historii medycyny wileńskiej w XVIII wieku

Wiek XVIII to, tak jak poprzednie, czas częstych epidemii i związanych z tym klęsk ludnościowych. Jedną z największych zaraz tego okresu miała miejsce w początkach tego stulecia, w latach 1708-1710. W tym czasie zmarło 20-30 tys. chrześcijan oraz ok. 4 tys. Żydów⁵⁹.

Z opisywanego okresu zachowały się informacje o włoskich lekarzach przebywających w Wilnie, tj. Onostrio Bonfigli, Revello Giuseppe Maria, Bergonzoni, Magnini, Bisio, Sartoris, Pajola, Verderamo⁶⁰. Natomiast na Akademii Wileńskiej, od 1773 roku, zaczyna być wykładana medycyna⁶¹.

Podsumowując niniejszy rozdział, wyłania się z niego obraz miasta Wilna niebędącego prężnym ośrodkiem rozwoju myśli medycznej i miejsca przybywania znamienitych lekarzy, przynajmniej do końca wieku XVII. Potem widać pewien progres w tej kwestii, o czym świadczy bytność w mieście włoskich lekarzy czy stworzenie możliwości nauki medycyny na Akademii Wileńskiej.

⁵⁵ Tenże, *Wilno: od początków jego do roku 1750*, t 4, Wilno 1842, s. 372.

⁵⁶ I. J. Kraszewski, *Wilno...*, t 1, s. 336.

⁵⁷ Zob. Tenże, *Wilno...*, t.1, s. 336-351; Tenże, *Wilno...*, t. 2, s. 11-80.

⁵⁸ I. J. Kraszewski, *Wilno...*, t 4, s. 373.

⁵⁹ Tenże, *Wilno...*, t. 2, s. 84-86.

⁶⁰ Tenże, *Wilno...*, t 4, s. 373.

⁶¹ J. Kłos, *dz. cyt.*, s. 26.

Zakończenie

Sumując, historia Wilna na przestrzeni XVI-XVIII wieku bogata jest w wydarzenia doniosłe i wiekopomne, takie jak choćby powstanie i prężne funkcjonowanie Akademii Wileńskiej, jak również zawiera w sobie wiele bolesnych i druzgocących momentów, jak najazdy obcych państw, plagi głodu i epidemii, kończąc na utracie niepodległości miasta, jak i całej Rzeczypospolitej, w 1795 roku. Po opisywanych czasach pozostało wiele zabytków architektonicznych i pisanych, które zachwycają i dają świadectwo na to, że mimo wszelkich trudności, miasto zawsze potrafiło podnieść się z ruiny, by utrzymać swoje dziedzictwo a także tworzyć dalszą historię miasta.

Bibliografia

1. Baliński M., *Dawna Akademia Wileńska: próba jej historii: od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862.
2. Błaszczuk G., *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492-1569*, Poznań 2002.
3. Kłós J., *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wilno 1937.
4. Kraszewski J. I., *Wilno: od początków jego do roku 1750*, t 1, Wilno 1840.
5. Kraszewski J. I., *Wilno: od początków jego do roku 1750*, t 2, Wilno 1840.
6. Kraszewski J. I., *Wilno: od początków jego do roku 1750*, t 4, Wilno 1842.
7. Krawczuk W., *Metryka Koronna i Metryka Litewska*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, pod red. T. Jurka, Warszawa 2015, s. 189-212.
8. Lolo R., *Sejm lubelski czyli przysięga we łzach i radości*, „Polityka. Pomocnik historyczny” 2011, nr 4, s. 16-18.
9. Łowmiańska M., *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, Wilno 1929.
10. Rachuba A., Kiaupiene J., Kiaupa Z., *Historia Litwy. Dwugłos polsko – litewski*, Warszawa 2008.
11. Sułkowska-Kurasiowa I., *Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje*, „Archeion” 1977, t. 65, s. 91-118.
12. Wisner H., *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999.